

NƏSİMİNİN TƏFSİRCİYƏ XİTABI

Ulu söz ustadlarımızın yaratdıqları bütün inciləri Quran dəryasından götürdükləri indi heç kimə sirr deyildir. Ancaq "Qurani-Kərim" in hər dövrə xas olan əlamətlərini, hər mühtə aid təzahürlerini, hər ictimai-mədəni məkana dair keyfiyyətlərini lazımcına və layiqincə görüb-götürmək, qavrayıb, qavratmaq kimi son dərəcə böyük əhəmiyyətə malik olan bir xidmət, məhz, böyük şəhətkarlığımızın adı ilə bağlıdır.

Bu baxımdan həyatı, mübarizəsi, məfkürəsi, bütövlükdə irsi ən çəşidli çək-çevirə məruz qalmış Seyyid İmaddənin Nəsimi üzünü Quran təfsircilərinə tutaraq yazdığı "Oxu" rədipli şiəri istər mənə-məzmun dolğunluğu, istər islami-fəlsəfi tutumu, istərsə də müasir dövrlə yaxından səsələməsi etibarilə olduqca parlaq bir poeziya incisi təsiri bağışlayır.

Təfsir nədir, kim təfsirci hesab edilə bilər? Ərəb dilində "fəşəra" kökündən törənmiş başlıca mənalar bunlardır: bir şeyi izah etmək; hökmin xəstəliyi təyin etmək üçün xəstənin bövlünə baxmaq; idrak təhlili aparmaq; örtülü bir şeyi açıqlamaq; Quran ayələrini şərh etmək və ondakı ehtkam və əsrar (sırlı cəhətləri) izah etmək; açıqlama tələb etmək; şərh, bəyan; təvil; keşf; izah.

Bəllidir ki, hərfi və lüğəvi baxımdan belə rəngarəng olan bu kəlmə bir istilahl kimi daha tutumlu və daha dolğun mənə-məzmun şəkəsi yaratmaya bilməzdi. Ona görə ki, "təfsir" və "müfəssir" (təfsirci) kəlmələri əsrədən-əsrə, nasıldən-nəsilə keçdikcə cəllalanmış, yeni-yeni mənə çalarları və məzmun cizgiləri qazanmışdır. Deməli, əsl təfsirci "Qurani-Kərim" in əhatə etdiyi mövzu və məsələləri həqiqətə daha yaxın olan mahiyyətini üzə çıxarmalı, buyruq və qadağan sosiyyəsi daşıyıb-daşınmasından asılı olmayaraq, bütün İlahi müddəə və qənaətləri sağlam mühakiməyə uyğun bir şəkildə izah etməlidir. Unutmaq olmaz ki, Quranın ilk təfsirciləri məhz, İslam Peyğəmbəri (s) və imam Əli (ə) olmuşdur. Oduq ki, fiqhənd məşhur olan bir görüşə əsasən, "Qurani-Kərim" in izahına yalnız o adam girişə bilər ki, həmin şəxs Allah kəlamını hərəkəsiz oxuya bilsin.

Nəsiminin də böyüklüyü məhz, peşəkara, mütəxəssisə müraciət etməsi, özünün şair və filosof xitabına İlahi hikmətləri təbiət, cəmiyyət və təkəkkürün xeyrinə üzə çıxarmalı olan, ancaq bəzən bilərəkdən bu ali vəzifənin öhdəsindən gələ bilməyib, ümumi sözlərlə kifayətlənən, quru cəhəklərlə möhdülaşan, ona görə də lazımı qədər də fayda verməyən təfsirciləri tuş etməsindədir. Gəlin, görək, şair bunu necə və hansı incəliklə etmişdir:

Ey müfəssir, müshafın gəl həft dəryasın oxu;

Gir könlü içindəki eyni-müsməmsin oxu!

(Ey təfsirci, sən gəl təfsir yazanda Quranın yeddi dər-

yasım oxu, yəni qavramğa çalış; başqa sözlə Quranı yalnız zahirinə, ancaq xarici əlamətlərinə görə yox, onun könlü içindəki ruhi-mənəvi keyfiyyətlərinə, ilahi fəzilətlərinə diqqət yetirməklə əsl və həqiqi dəyəri (eyni-müsməmsi - kodlaşdırılmış sirləri ilə) oxu, yəni, bu şərtləri və dəyərləri nəzərə alaraq şərh etməyə cən an!)!

Beytin mənə-məzmun tutumunu açmaqdan ötrü, ilk növbədə, "Quranın yeddi dəryası" təbiri üzərində dayanmalıyıq. Əgər bu barədəki çoxsaylı "hədis və xəbər yığın"ından mürəkkəb "şərh qalağ"ından sağlam mühakimənin hesabına ol çəkə bilsək, bütün aydınlığı və genişliyi ilə görə bilirik ki, "Quranın yeddi dəryası" deyilən məfhum sadəcə olaraq, İlahi kəlamın istər aya, istər surə, istər qisbə, istərsə də bütövlükdə ümum-Quran çərçivəsində cəlvələnən və yalnız biri-digəri vasi-təsilə açılan məlumat, xəbər, anlayış, motiv və sistemlərdir. Təsəvvürümüze gətirsək ki, Nəsimi hələ XIV əsrdə təfsircilərin çoxunun dövrün bilik səviyyəsindən geri qaldığından şikayətlənirdisə, bəs onda indi bu qədər zəngin olan müasir məlumatları "Qurani-Kərim" in yeni şərhlərinə aid etməkdən çəkinənlərə nə ad vermək olar?

Bu günlərdə Misirin Əl-Əzhər (Çiçəklər) Universitetindən bütün dünyaya yenice aparılmış bir hesablamının nəticələri yayıldı; həmin nəticələrə əsasən "Qurani-Kərim" də "Deniz" "bəhr" və "quru" (bir) sözlərin nisbəti möhür, Yer kürəsində suyun quruya nisbəti ilə tam eyniyyət təşkil edir. Belə ki, hazırda Yer kürəsinin 71.12 faizi sudan, 28.88 faizi qurudan ibarətdir; "Qurani-Kərim" də "bəhr" sözü 32, "bir" sözü 13 dəfə işlənmişdir. 32 ilə 13-ün cəmi 45 edir. Möcüzəli cəhət bundadır ki, 32 də, 13 də təmsil etdikləri predmetlərin planetimizdəki miqdan ilə bütövlükdə üst-üstə düşməkdədir. Yəni, Yer kürəsində olduğu kimi, 32 (su) 45-in Yer kürəsinin 71.12-nə, 13 də (quru) 28.88-nə bərabərdir.

Əlbəttə, bəziləri burada sikepsis (söz və rəqəm oyunu) atarmaq xəyalına düşə bilər. Lakin, əsla unutmaq olmaz ki, "Tövbe" surəsinin 65-ci ayəsində buyrulduğu kimi Al-laqla, onun ayələri və Peyğəmbərləri (ə) ilə zarafat etmək olmaz! Belə ki, şairin məşhur "Nə əcəb?!" qəzəlinin aşağıdakı beytləri belələri tutarlı cavabdır; axı hər kəsdən hər şeyi ummaq olmaz?

Bişəriətlər nə bilsin, əbhiyanın şərfini,

Bitəriqlədən rəhi-ərkan umarsın, nə əcəb!

Hic imiş zöhdüvü zərqi zahidin əfsanəsi,

Şol faqlıhdən məniyi-Quran umarsın, nə əcəb!

Umma hər qəlbə zəğəldən əşiqin əsrarını,

Kafirin könlündə sən iman umarsın, nə əcəb!

(Şəriətə tabe olmayanlar Peyğəmbərlərin peyğəmbər-

borliyini şərtləndirən amillərdən - ismət (mosumluq), ərənətədar olmaq, fətanət (zəkəllıq), sıdq (doğruluq), təbliğdən necə xəbər tuta bilərlər, doqıq aydın və birmənalı əqidəyə malik olmayan kimsədən əsaslı bir yol göstəricilik umursan, nə eceb?! Zahir saz nımayış-karanəliyə üstünlük verən ruhaninin rıyakarlığı öz-öz-lüyündə möhvə məhkumdur. Belə olan surətdə sən o fəqihdən necə Qurana mənə verməsini gözləyirsən, bu eceb deyilmə?! Hər qəlbi qarğa kimi qara olandan aşıqlərin, yəni həqiqi Allah bəndələrinin sirlərini, yəni öz əqidələri uğrunda çəkdiqləri əzab-əziyyətləri umma, yəni, bələləri bu cür ali mətləblərdən xəbərdar ola bilməzlər; sən kafirin könlündə iman nişənosimi axtarırsən? Çox təəccüblüdü.

Başqa səhələrdə olduğı kimi, "Qurani-Kərim"ə bö-yük ətiram hissi ilə yanaşmaq işində də Nəsimi heç şübhəsiz ki, ustadı Fəzlullah Nəimiden nümunə götürmüşdür. Belə ki, o, "Nə darədd?" rədifli qəzəlinde mənsub olduqları fəlsəfi cərəyandan, təriqət və məz-həbdən əsaslı olmayaraq, rıyakar və mürtecc ruhaniləri çox sərrast hədəfə götürmüşdür:

Ey Hafizə-xətəzan, Quran və sinəyə-tə?

Dər sinəyə-mələvvəst Quran çəkəre darədd?!

(Ey Qurani əzbər bilməsinə baxmayaraq onu səhv oxuyan, onun buyurduqlarını yerinə yetirməyən rıyakar ruhani, sənəin o çirkli sinəndə Qurandan nə işi var?)

Nəsiminin təfsirçiyə xitabını başqa sözlə, təfsirçidən nə gözlədiyini və əsl Quran təfsirini necə görmək istədiyini üzə çıxarmaqdan ötrü mətlədə ("tələə" kö-kündən olub "çıxmaq" mənasına gələn bu söz ədəbiyyatşünaslıqda qəzəl və qəsidələrin ilk beytinə deyilir), həm də scirən başqa yerlərində tez-tez işlənən "könlü"ü də diqqətdən qırağa qoymaq olmaz.

"Ürək" və "qəlb" sözləri ilə sinonim kimi qələmə verildiyindən, adətən, "könlü" deyər-deməz bu səpgili məxfumlar təsəvvürə gəlir. Ancaq insan bədənində üroyin, qəlbin yeri olduğı halda "könlü"ün yerləşdiyi yeri heç kəs tapıb göstərə bilməz. Çünki, o, zahirən mövcud deyildir. Bəs elə isə könlü nədir?

Dünya xalqlarının yaş min illərlə ölçülən ədəbi-bədii təcrübəsi "könlü"ü insanın duyğun və düşüncə sistemlərinin tarazlaşdığı mənəviyyatın daşıyıcısı ən ali bəşəri dəyərlərin toplusu kimi qavradır. Deməli, Nəsimi də təfsirçini "könlü"ün içində girməyə çağırırdıqda, Qurandan yeddi dəryası"nın əslində möhz "könlü"də yerləşdiyinə və mənəviyyatdan ibarət olduğuna işarə edir. Axı, elə o özü deyir:

Həccə-əkbar qılmaq istərsən, gəl, ey zahid, bəri,

Aşıqın qəlbi içində sən bu beytillahi gör!

(Ey Zahid, əgər sən böyük Həccin savabını qazanmağı arzulayırsansa, bəri gəl; yəni, əsl Allah bəndələrinə sən əddim at. Çünki, sən həqiqi Allah evini yalnız aşıqlərin, xalis bəndələrin qəlbində görə bilərsən; yəni Allah Özü gözə görünmədiyini kimi, Onun həqiqi evinin

yerləşdiyi-"könlü" də gözə görünməzdir və xalis bəndənin yalnız düşüncə, danışq və dolanışığında, həyat tərzində müşahidə edilə bilər).

Mətlədəki bu çağırış şeirin qalan hissəsində çeşidli boyalarla, müxtəlif üsullarla, ayrı-ayrı incəliklərlə dilə gətirilir. Biri o birindən daha gözəl olan bədii duyğun və fəlsəfi düşüncələr zəmini üzərində ifadə edilir. Damlə dəryanı əks etdirdiyindən elə bir cə beytin üzərində dayanmaq bədsir.

Bəhri-Qurana gəriq ol, bul nicati canivə,

Ayatı-"yuhyl-izəm"ın hərft-mənasın oxu!

(Quran dənizinə bat ki, ruhunu qurtarasan, "çürümüş sümüklərin dirilməsi" ayəsinin əsl mənasını, həmin mənanı əksini tapdığı o bir kəlmə sözü oxu, o bir xətt yazını qavra. İlahi yaradılışın qüdrət və hikmətindəki mahiyyəti dərk et).

Adətən, boğulmaq ölümlə, möhv olmaqla nəticələnir. Ancaq Nəsimi "Quran dənizində" qərç olmaqdan, yəni "Qurandan yeddi dəryası"na baş vurmaqdan danışdığından, bu "batma" əslində dirilmə, dirçəliş, yeniləşmə və həyatı gözəlləşdirmədir. Axı, Ulu Yaradan hər gün, hər an bir izdədir ("Ər-Rəhman"29).

Mənəvi dəyərlərə belə Ali İslami münasibət tərzinin ən parlaq nümunələri elə "Qurani-Kərim" in özündədir. Belə ki, böyük olan Allah "Yunis" surəsinin 90-93-cü ayələrində III Ramzəsdən (Firon)dan danışarkən, bütün bəşəriyyətdə nümunə olsun deyə, Fironun heç nəyə görə olmayan bədənini çürütmədən əbədi saxlayacağına qabaqcadan xəbər verir. İsrail oğullarını dənizdən (sağ-salamat) keçirdik. Firon və əsgərləri zalımca və düşmənçəsinə onların arxasına düşdülər. Firon batacağı anda "İsrail oğullarının inandıqlarından başqa heç bir Tanrının olmadığına iman gətirdim. Mən artıq Ona təslim olanlardanam!" dedi. İndimi? Bütün var-dövlətin, hakimiyyətin öləndən çıxıqdıqdan sonramı iman gətirirsən? Halbuki, əvvəlcə (Allaha) qarşı çıxmış və fitnə-fəsad törədənərdən olmusdun! Səndən sonrakılara bir ibrət olsun deyə, bu gün səni xilə edəcəyik (sənin cansız bədənini sahələ acayıq). "Həqiqətən, insanların çoxusu ayələrimizdən xəbərsizdir!".

Bu gün mötəbər elmi jurnallar doqıq araşdırmaların nəticəsi olaraq bildirir ki, həqiqətən də Fironun mumi-yalanmış bədənini olduğu kimi qalmaqdadır. Həmin o elmi jurnallarda daha doqıq olan İlahi bilgilərdən bəlli olur ki, Fironun onu əbədi xoşbəxtliyə yetirə biləcəklə ruhu isə daim əzab içində qıvrılmaqdadır. Çünki, o öz zamanəsinin "Quran"ı olan "Tövrat dənizi"nə orada əksini tapmış İlahi buyruq və qadağalara etina etməmiş, ruhunu (məndə: canını) əbədi əzabdən qurtarmamışdır.

Beyti lazımcına açmaqdan ötrü, heç şübhəsiz, onda təzmin edilən yeni olduğu kimi saxlanılan məşhur ayəyə də diqqət yetirilməlidir. Həmin ayə belədir: "Öz ya-

radılışını unudub: "Çürümüş sümüklərini kim dirildə bilər?!" deyən hələ Bizə bir məsəl də çəkir (Ya Peyğəmbər, də ki, "Onları ilk dəfə yoxdan yaradan dirildəcəkdir. O hər bir məxluqatı (yaradılışından əvvəl də, sonra da yaxşı tanıyandır!)" ("Yasin"- ayə 78-79).

Hər şeydən əvvəl bu cəhət qeyd edilməlidir ki, şair şeir boyu həmin ayənin də içərisində yer aldığı "Yasin" surəsinə ayrıca fikir vermiş, firsət düşdükcə, həmin surə ilə bağlı bilgi və motivləri önə çəkmişdir. Belə ki, şeirdə mətlədən dərhal sonra oxuyuruq:

*Keç bu övraqü ədəddən, bax kəlamın zafinə,
Xattü-vəchullah içində surəyi-"yasin" oxu!*

(Bu vərəq və say hesabından uzaq ol, əksinə, sən də gəl Tanrı sözünün cəvhərinə, mahiyyətinə diqqət yetir, əgər belə etsən onda "Yasin" surəsini də məhz İlahi qüdrət və hikmətin pozulmaz yazısı (mətnə: xətti-vechullah) ilə üzvi qovuşuqluqda, qırılmaz bağlılıqda oxuyacaqsan, qavrayacaqsan).

Bəs bu hansı zərurətdən irəli gəlmişdir? Görünür, Nəsiminin yazıb-yaratdığı dövrdə də "Yasin" "Quranın qəlb"i kimi müqəddəs kitabın diqqət mərkəzində saxlanılan surələrindən olmuşur. Surə haqqında geniş yazılmış bir çox hədislər bu ənənənin formalaşdırılmasına təkan vermişdir. Nümunə olaraq İslam peyğəmbərinin (s) İmam Əli-yə (ə) aşağıdakı tövsiyəsinə göstərə bilərik:

"Ya Əli, "Yasin" surəsini oxumağımı çox tövsiyə edirəm. Çünki, onun oxunmasında on bərəkət vardır: Onu oxuyan əx şəxs mütləq doyar, əgər susuzsa, mütləq susuzluğundan qalxar; hərğah çıpaqdırsa, mütləq Allah ona geyim yetirər; subaydrsa evlənər; qorxursa, Allah onu qorxulardan əmin-amanlıqda saxlar; xəstə isə şəfa tapar; həbsdə isə Allah onu həbsdən qurtarar; müsafirdirsə, Allah ona səfərdə kömək olar; hər hansı bir meyitin başı üstündə oxunarsa, Allah onun əzabını yüngülləşdirər; özü və ya malı itən bir kəs oxuyarsa, Allah ona yol göstərər və ya itən malının tapmasına səbəbiyyət verər".

Əlbəttə, istər Qurana ("Nisa"-82, "Sad"-29, "Qəmə"-17, 22, 32, 40 və s.), istərsə də mötəbər hadisələrə əsasən bütün bu tövsiyələrə yalnız xalis niyyət, təmiz qəlb, sağlam mühakimə və ardıcıl əməli fəaliyyət şərtlə həqiqi həyat dəyərini ala bilər. Heç şübhəsiz, duyğu və düşüncələrinin geniş kütlələrə daha aydın çatdırmaq istəyən Nəsimi də, "Yasin" in bu bəlli xüsusiyyətlərdən faydalanmışdır.

Əgər, şeiri ardıcılıqla izləsəydik, onda şairin ümumilikdən xüsusiyyətlərə, mücərrədlikdən yığcamlığa, tutqunluqdan aydınlığa doğru pillə-pillə, mərhələ-mərhələ getməsinin canlı şahidi olardık. Deməli, çox asanlıqla fikirlişmək olar ki, Nəsimi təfsirçiyə kitabının mövzu, məzmun və məfkurə baxımından "Yasin" surəsini örnək almaqla davam etdirmişdir. Belə olan surətdə bu, bütövlükdə surəyə aid olduğu kimi onun hər hansı bir

ayəsinə də, o cümlədən, şeirdə "yuhyo-i-izam" ifadəsi ilə verilən ayəsinə də eyni dərəcədə şamilidir. Ayə haqqında indiyədək ən müxtəlif izahlara rast gəlmışıq. Müasir dövürün tanınmış müfəssirlərindən olan Ayətullah Məkarim Şirazi də bu izahları ümumiləşdirərək, onlara fərdi münasibətini bildirmişdir. Ancaq, bütün bu "izah" bəllüğü, "şərh" əlvanlığına baxmayaraq, "Qurani-Kərim" in özünün özünə verdiyi təfsirin yerini heç kəs heç nə ilə doldura bilməz. Zənnimizcə, bu ayənin ən dəqiq, ən aydın və birmənalı açıqlaması "Zümr" surəsinin 21-ci ayəsində olduqca parlaq bir tablo kimi gözlər önünə sərilmişdir: "Məgər, görmürsən ki, Allah göydən yağış yağdırır, onu yer üzündəki bulaqlara axıdır, sonra onunla növbə-növbə ökin və cübcürəci meyvələr yetişdirir. Sonra o ökin və meyvələr quruyur, sən onları saralmış görürsən. Sonra da Allah bunları çör-çöpə döndərir. Həqiqətən bunda ağıl sahibləri üçün ibarətlər vardır!"

Göründüyü kimi, "Yasin" in şeirdə işarə edilmiş "çürümüş sümüklərin dirildilməsi" kimi müxtəssər hikməti burada geniş və ardıcıl bioloji proses halında getdikcə canlı və görümlü bir biçimə öks etdirilmişdir. Belə olan surətdə hər nə qədər şən nüsl (ayənin mələmə səbəbi) getirilsə-gətirilsin, hər nə qədər hədis, rəvayət, xəbər, elmi-texniki informasiya sadalanırsa-sadalanırsın, yəne də Quranın özünün verdiyi bilgi, özünün yanaşdığı yaşayış üsulu öndünə sönük və cılız görünəcəkdir.

Bələliklə, bəlli olur ki, Nəsiminin nəzərdə tutduğu "hərflu mənə" (mahiiyyət) yuxarıdakı beytdə əksini tapmış, "xətti-vechullah" yəni İlahi qüdrət və hikmətin təbiət, cəmiyyət və təfəkkür üzərindəki pozulmaz yazıları, silinməz nişaneləri və məhvolmaz əlamətlərdir. Şeir in sonrakı hissəsi də məhz bu ideyanın bədi ifadəsinə qulluq edir. Belə ki, burayadək daha çox ümumi şəkildə fəlsəfi siqletdə qoyulmuş mətləblər növbəti beytlərdə daha həyati, daha canlı örnəklər təmsalında, (məscid, məhrab, minbar, Məscidi-Əqsa (Qüdsdəki müqəddəs ibadətəh) Xızır, İlyas, Qaf dağı) mənalanır və təfsirçi bütün bunlara Allahın şah əsəri təqaynaşmağa çağırır. Bax, Nəsiminin təfsirçiyə kitabında ələ gələn ali məqsəd, yüksək niyyət və qətiyyətli tələbbəkarlıq belə ülvə, islami qayədə irəli gəlir .

*Vərəğa Almasov, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Həsən Hüseyni, tadqiqatçı*

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Nəsimi. "Seçilmiş Əsərləri". Bakı, "Azərneşr", 1973.
2. "Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə tərcümə və izahı". Ayətullah-üzma Nasir Məkarim Şirazi. Bakı-2017.
3. "Nəbz", 06.04.2002.
4. "Xəzən" jurnalı, № 25, yanvar-fevral 2020, Əli bəy Azərinin nəşri